

Tehokkuuden hinta

(Suomen Kuvalehti, 26.3. 1993)

Suomessa on kohta viisisataatuhatta työtöntä. Monet uskovat ja toivovat, että käänne parempaan on lähellä. Työttömyyden taustalla ovat kuitenkin rakenteelliset syyt eikä käännettä välttämättä tule. Hyvinpalkatut keskiluokan työpaikat ovat maailmanlaajuisesti katoamassa, samalla kuin informaatioteknologia on kymmenkertaistamassa palvelujen ja tavaratuotannon tehokkuuden. Teollistuneita maita odottaa uusi ajattelu ja uudenlainen yhteiskunnallinen työnjako.

Tammikuun lopulla Davosissa Sveitsissä järjestettiin World Economic Forum -taloukokous. Fred Bergsten, Yhdysvaltain entinen varatalousministeri ja tunnettu ekonomisti, vaati kokouksessa maailman seitsemän rikkaimman maan ripeitä toimenpiteitä maailmantalouden laman kukistamiseksi. Bergstenin mukaan rikkaimpien G 7 -maiden ryhmän on kevään kuluessa yhdessä sovittava kasvuun tähtäävästä ohjelmasta.

Pari viikkoa ennen Davosin taloukokousta ABB Asea Brown Bowerin toimitusjohtaja Percy Barnevik käytti poikkeuksellisen puheenvuoron. Legendaarinen toimitusjohtaja varoitti, että teollistuneilla mailla on edessään pysyvä työttömyys, joka saattaa Barnevikin mukaan Euroopassa nousta 20-25 prosenttiin.

Suomi on lyhyessä ajassa saavuttanut Euroopan työttömyysluvut ja jatkaa matkaansa kohti globaalia tasapainoa. Osittain syynä ovat talouden suhdanteet. Pääosassa ovat kuitenkin taloudellisen toiminnan rakenteessa tapahtuneet ja

tapahtuvat muutokset. Suomi on matkalla kohti uutta työttömyyden yhteiskuntaa ja Eurooppa seuraa pian perässä.

Talouden rakenteita muuttava prosessi kytkee yhteiskunnallisen elämän ja taloudellisen toiminnan toisiinsa uudella tavalla. Vapailta markkinavoimilta aletaan pian vaatia ympäristövastuun lisäksi yhteiskunnallista vastuuta. Viisaimmat yritysjohtajat ovat sen Barnevikin tavoin ymmärtäneet.

Lisää tehokkuutta

Yhteiskunnallisen muutoksen mekanismi on yksinkertainen. Useissa viimeaikaisissa tutkimuksissa on osoitettu, että organisaatioiden toimintaa voidaan tuntuvasti tehostaa. Tyypillinen toimistotyön tekijä käyttää alle kymmenesosan työajastaan sellaisiin tehtäviin, jotka lisäävät organisaation tuotteisiin arvoa. Esimerkiksi yrityksen laskutusta hoitava työntekijä saattaa käyttää lähes neljä viidennestä työajastaan laskujen käsittelyssä syntyneiden virheiden ja epäselvyyksien korjauksiin.

Mikäli laskutusjärjestelmä estää virheiden synnyn, työntekijän tehokkuus saattaa viisinkertaistua.

Kun yritykset analysoivat organisaation arvontuotantoprosessin, niillä on mahdollisuus radikaalisti tehostaa toimintaansa. Organisaation prosessien ja tietojärjestelmien taitava yhteenkietominen saattaa vähentää uusien tuotteiden kehitysajan murto-osaan entisestään, estää laskutusvirheet ennen niiden syntymistä tai kytkeä asiakkaat reaaliaikaisesti tehtaan ohjausjärjestelmään.

Näin on tapahtunut 80-luvun alusta alkaen. Barnevikin johtamassa yrityksessä toimitusjohtajan ja yli 210 000 työntekijän välillä on enintään viisi

organisaatiotasoa. Maailman suurinta sähköteollisuusyritystä ja sen 140 maahan hajautettua organisaatiota ohjaa 250 globaalia johtajaa ja informaatioteknologia.

Tällä vuosikymmenellä tietotekniikan ja taloudellisen toiminnan kytkeytyminen tulee entistä tiukemmaksi. Toistaiseksi informaatioteknologiaan sijoitetut rahat ovat lisänneet tuottavuutta heikosti, mutta monet tuottavuuden esteet ovat poistumassa ja patoutunut paine purkautumassa. Monilla Suomen kansantalouden kannalta olennaisilla teollisuuden, kaupan ja palvelujen aloilla on odotettavissa organisaatioprosessien nopeutumista ja tehostumista, joka saattaa yli kymmenkertaistaa organisaation arvontuotannon tehokkuuden.

Samalla tavalla on käymässä kilpailevissa kansantalouksissa.

Turhan työn ja odottelun poistuminen kuulostavat hyviltä asioilta ja kansainvälisessä kilpailussa ne näyttävät välttämättömiltä. Mutta mitä tapahtuu, jos kymmenkertaistuva tuotannon tehokkuus ei johdakaan kymmenkertaiseen tuotantoon?

Vaihtoehtoina ovat aineellisen hyvinvoinnin räjähdysmäinen kasvu, työttömyys tai arvojen perusteellinen uudelleenarviointi.

Tehokkuus ei lisää kulutusta

Moni talousteoreetikko toivoisi, että talous olisi oikeaa tiedettä; lainomaisuuksia ilman käytännöllisen elämän rajoituksia. Todellisuuden asettamat rajoitukset ovat tieteen kannalta toisarvoisia, tämän maailman rajoja, ja teoriassa ne voisivat olla toisin. Ehkä ekonomistille on siksi niin helppoa vaatia kasvua talouden korjaamiseksi. Talouden teoriassa suhdanteet vaihtelevat, mutta kasvu pysyy.

Kasvulla on kuitenkin rajansa ja nämä rajat ovat jo tulleet vastaan.

Taloudellisen toiminnan tehostaminen ei enää viime aikoina ole johtanut kasvuun. Tehokkuuden ansiosta maailman ostokykyiset kansalaiset saavat tarpeensa tyydytetyiksi yhä vähemmällä työllä.

Vaikka tuotannon parantunut tehokkuus ei näytä johtavan kokonaiskulutuksen kasvuun, kulutuksen rakenteessa tapahtuu näkyviä muutoksia. Teknologia tuottaa yhä uusia tavaroita ja palveluita, jotka tunkevat voimalla markkinoille ja saavat meidät uskomaan rajattomaan kasvuun. Laatu muuttuu määräksi.

Eurooppa vapautuu työstä

Yhtälö on yksinkertainen. Kansantuotteet kasvavat OECD-maissa parhaimmillaan noin 3 prosentin vuosivauhtia. Työpaikkojen lukumäärä kasvaa OECD:n tilastojen mukaan noin puoli prosenttia vuodessa ja työnhakijoiden määrä kaksinkertaisella vauhdilla.

Yksi kasvaa yli muiden: viimeisten 30 vuoden ajan tietokoneiden hinnan ja suoritustehon suhde on kasvanut 35 prosenttia vuodessa. Yhden piisirulla olevan loogisen elementin hinta on vuosikymmenen puolivälissä sadastuhannesosa siitä, mitä se oli 70-luvun alussa. Samaan aikaan työvoimakustannukset ovat kasvaneet noin 6 prosenttia vuodessa.

Luonnon suuri kirja on täynnä lukuja, ja ihmiset pelkkiä numeroita. Mutta paljonko se tekee yhteensä? Kuka kertoisi hinnan?

Englannissa ylitettiin helmikuussa kolmen miljoonan työttömän raja. Länsi-Saksan puolella työttömiä oli helmikuussa jo 2,3 miljoonaa. Kaikkiaan Suomen

veroihin ja veroihin kyllästynyttä eurokansalaista odottaa vapautuvilla työmarkkinoilla kohta 4 miljoonaa työtöntä saksalaista.

Ei edes kannata mennä merten taakse kalaan. Yhdysvalloissa on noin 10 miljoonaa virallista työtöntä. Halpatyö piti Indonesian viralliset työttömyysluvut alle kolmessa prosentissa, mikä tarkoittaa noin kahta miljoonaa työtöntä. Vajaatyöllistettyjä on kuitenkin lähes 40 prosenttia työvoimasta, ja väestönkasvu vaatii joka vuosi 2,4 miljoonaa työpaikkaa lisää.

OECD-maiden keskimääräinen työttömyys oli vuoden 1992 puolessavälissä 7,5 prosenttia. Euroopassa se on jo yli 10 prosenttia.

Kysymys ei ole suhdanteista ja luvut ovat vain tilastotietoja.

Esimerkiksi Yhdysvaltojen työttömyyslukujen on arvioitu olevan noin 30 prosenttia liian alhaisia. Tilastoihin sisältyvien otantavirheiden lisäksi lukuja vääristää niiden ihmisten suuri joukko, jotka ovat joutuneet siirtymään osapäivätyöhön. Työttömyystilastoista putoavat kokonaan ne, jotka eivät viimeisten neljän viikon aikana ole hakeneet työtä.

Vaikka uusia työpaikkoja syntyy, hyvin palkatun keskiluokan työpaikat katoavat. Vuosien 1979 ja 1989 välillä Yhdysvalloissa syntyi 13,6 miljoonaa uutta työpaikkaa, mutta kolmannes niistä aloille, joilla maksettiin palkkaa neljän hengen perheelle määriteltyä köyhyysrajaa vähemmän.

Yhdysvalloissa ilmiötä kutsutaan työelämän aavikoitumiseksi.

Niin kauan kuin työntekijöiden, yritysten, omistajien ja kuluttajien maksamat verot riittävät yhteiskunnan toimintaan, yhteiskunta toimii. Kun yhä kasvava kansalaisten joukko siirtyy veronmaksajista verotulojen kuluttajiksi, yhteiskunnan toimintaan tarvitaan entistä enemmän rahaa. Etumaksu työttömyyden hinnasta näkyy jokaisen suomalaisen verokortissa.

Ehkä voisimme syyttää verottajaa huonojen uutisten tuomisesta?

Globaalin talouden rajat

Vaikka reaali maailma ei abstrakteissa talouden yhtälöissä näy, se vaikuttaa käytännössä. Kehittyvissä maissa asuva ihminen käyttää vuosittain alle kymmenesosan eurooppalaisen kuluttamasta energiamäärästä. Kaikissa teollistuneissa maissa asuu yhteensä alle kymmenesosa maapallon väestöstä.

Mikäli ihmiskunnan energiankulutus nelinkertaistuu nykyisestä, me käytämme energiaa niin paljon kuin sitä vuosittain maapallolle auringosta tulee. Suurempi energiankulutus tarkoittaa yli varojen elämistä, ja meidän jo tiedämme, miten siinä käy.

Amerikkalaisessa hyvinvoinnissa on jokaista ihmistä kohti 1,3 televisiota ja taloutta kohti lähes kaksi autoa. Kiinalaiset ostaisivat mielellään auton, jääkaapin ja television, mutta kasvun ideologia törmää todellisuuteen ennenkuin maailmasta tulee globaalien kuluttajan ja tuottajan paratiisi.

Miten olisi edes teoriassa mahdollista, että "kehittyvien maiden" kansalaisista milloinkaan kehittyisi maailmantalouden ostovoimaisia asiakkaita?

Kehittyvien maiden hyvinvointi tai kansantuote ehkä kuitenkin kasvavat tulevaisuudessa. Markkinatalouden lait vaativat, että kasvu tapahtuu suurelta osin teollistuneiden maiden kustannuksella. Jos globaali kulutus ei kasva, muutaman prosentin lisäys kehittyvien maiden työllisyydessä merkitsee muutamankymmenen prosentin heikennystä teollistuneiden maiden työllisyydessä.

Työelämän rakennemuutos

Maanviljelyssä siirryttiin 1960-luvulla öljyä käyttävään tuotantoon, jossa traktorit ja kemialliset lannoitteet korvasivat ihmistyötä. Maanviljelijän työ siirtyi traktoritehtaaseen, kemianteollisuuteen ja lopulta biotekniseen laboratorioon. Öljyä polttamalla peltojen tuottavuus kasvoi kunnes oli pakko polttaa viljaa.

Korvaavia työpaikkoja syntyi vain vähän. Maataloudesta vapautui paljon työntekijöitä politiikan tekijöiksi, mutta työttömyyden pitivät lopulta aisoissa maastamuutto ja julkinen sektori.

Työvoimaa varastoivat puskurit kasvoivat 70-luvun lopulla merkittäväksi osaksi taloutta. Ensin maanviljelijät menivät tehtaaseen, sitten heidän lapsensa koulun kautta julkiselle sektorille. Silloin alettiin puhua palveluyhteiskunnasta, tietoyhteiskunnasta ja jälkiteollisesta yhteiskunnasta.

Siihen asti suuri osa kansallisesta taloudesta oli itse tehtyjen markkojen vaihtoa kansalaiselta toiselle, ja talous toimi symbolien vaihdolla. Ei lopulta ollut väliä, vaikka suomalainen työ oli "kallista" tai "tehotonta". Raha oli vain paperia.

Nyt globaalin talouden tiukentunut ote koordinoi symboliarvoja, ja pelimarkkojen hinta mitataan meiltä lupaa kysymättä. Tehokkuus on saanut ulkoiset mittarit ja markkinavoimat tuntuvat yhä suuremmassa osassa kansantaloutta.

Alueellinen ratkaisu

On helppo arvata, että globaalin talouden seuraukset voivat olla vahingollisia, ellei niitä ajoissa oteta huomioon.

Toisin kuin talousteoria, yritysten strateginen suunnittelu perustuu reaali maailman ja siinä tapahtuvien muutosten ymmärtämiseen. Ehkä siksi vapaiden markkinoiden uudesta yhteiskunnasta puhuukin toimitusjohtaja Barnevik. Hänen yrityksensä on maailman johtava prosessiautomaation ja robottien tuottaja. Kun Barnevikin 80-luvun alusta johtama ruotsalainen Asea yhdistyi sveitsiläiseen Brown Boveriin vuonna 1987, joka viides työntekijä sai lopputilin. Tulos parani tuntuvasti.

On ehkä yllättävää, että yksi harvoista talouden rakennemuutosta käsittelevistä kirjoista on julkaistu Suomessa, vähäisen kohun saattelemana. Mainosmaailmassa työskentelevä Ari Ojapelto julkaisi vuonna 1989 teoksen, joka kuvaa varsin tarkasti nykyisen pankkikriisin olemuksen, työttömyyden kehityksen ja talouden rakenteissa tapahtuvan muutoksen. Teoksen nimi kysyy: Lisääkö automaatio kilpailukykyä vai työttömyyttä?

Ojapelto suosittelee esipuheessa kirjaansa erityisesti kansanedustajille, joilta kirja lienee lukematta. Neljä vuotta ilmestymisensä jälkeen Ojapellon teosta voi pitää sinä suurena yhteiskunnallisena romaanina, jota pitkään on odotettu.

Ojapelto päätyy teoksessaan ehdottamaan uutta työn- ja tulonjakoa yritysten ja yhteiskunnan välille, muttei ehdi suureen synteisiin. Tällaista synteisiä on kuitenkin yrittänyt yksi tämän ajan mielenkiintoisimmista talousteoreetikoista, Maailmanpankissa työskentelevä Herman Daly. Yhdessä John Cobbin kanssa kirjoittamassaan For the Common Good -teoksessa Daly kehittää alueellisen hyvinvoinnin mallia talousteorian vallitsevien perususkomusten kustannuksella. Dalyn ja Cobbin lähtökohtina ovat reaali maailman asettamat taloudellisen toiminnan rajat.

Dalyn ja Cobbin keskeinen johtopäätös on, että taloudelliseen hyvinvointiin on pyrittävä ensisijaisesti alueellisen talouden keinoin. Kirkpatrick Sale on laskenut

noin 10 000 ihmisen taloudellisten yhteisön pystyvän jo hyvin samantapaiseen tuotantorakenteeseen kuin nykyisin on esimerkiksi Yhdysvaltojen talouden pohjana.

Tehokkuuden hintaa ei voi laskea maailmantalouden mittakaavassa.

Kisällin opissa

Davosin talouskokouksessa piti pessimistiseksi luonnehditun puheenvuoron myös Sloan School of Managementia johtava Lester Thurow. Hän on talouden rakennemuutoksen asiantuntija, joka on 70-luvulta lähtien varoitellut markkinatalouden karioista. Davosin kokouksessa Thurow väitti, että Yhdysvaltojen on turvauduttava protektionismiin, jota presidentti Clintonin olisi syytä markkinoida äänestäjille terveenä järkenä.

Thurow ehdotti 70-luvulla työmarkkinoiden toiminnalle mallia, joka selittää koulutuksen, työttömyyden ja tuotannon tehokkuuden suhteita. Thurowin työmarkkinajonojen mallissa työnhakijat ovat yritysten näkökulmasta resursseja, joilla voidaan täyttää avautuvia työpaikkoja. Kun työpaikka avautuu, yritys ottaa työnhakijoiden jonosta muutaman jonon kärjessä olevan ja joku näistä saa työtä.

Thurowin mallin taustalla on oletus siitä, että työmarkkinoille tulevan ihmisen sijoittuminen työnhakijoiden jonossa riippuu hänen koulutuksestaan. Koulutuksen avulla työnhakija voi parantaa asemaansa jonossa.

Useat tutkimukset viittaavat siihen, että Thurow oli oikeassa. Muodollinen koulutus ei kuitenkaan välttämättä lisää koulutettavan henkistä pääomaa tai työssä tarvittavia taitoja. Usein muodollinen koulutus tuottaa yksinkertaisesti todistuksia, joilla jonossa pääsee eteenpäin. Suuri osa koulutukseen käytetyistä

resursseista on siten defensiivisiä kustannuksia, joilla opintietä käyvät kansalaiset yrittävät estää sosiaalisen ja taloudellisen asemansa suhteellisen heikentymisen.

Teoriassa samantapainen kiilailu voisi olla mahdollista myös kansantalouksien välillä. Hyvinkoulutetut kansalaiset saisivat maailmantaloudessa töitä ja kansantalous menestyisi. Muodollisen koulutuksen sertifikaateilla ei kuinkaan ole läheskään samanlaista merkitystä maailmantaloudessa kuin rajatun kansallisen koulutus- ja yhteiskuntajärjestelmän sisällä.

Mikäli koulutuksen taustalla on koulutettavien välinen kiilailu työmarkkinajonoissa, puheet laman ja työttömyyden voittamisesta koulutuksen avulla joutuvat uuteen valoon. Koulutus ei välttämättä lisää työpaikkoja vaikka se tekeekin työttömistä paremmin koulutettuja. Välillisesti koulutus voi lisätä työpaikkoja, mikäli sen tulokset vaikuttavat kansainväliseen kilpailukykyyn. Kukaan ei kuitenkaan nykyisin tunne koulutuksen ja kilpailukyvyn suhdetta. Sitä on yritetty tutkia, mutta muodollisen koulutuksen ja työn tuottavuuden välille ei ole löydetty pitävää kytkentää.

Ehkä jopa 90 prosenttia tuottavuuteen vaikuttavasta oppimisesta tapahtuu työtä tehdessä, joten muodollisen koulutuksen ja kansainvälisen kilpailukyvyn suhde ei ole yksinkertainen. On kuitenkin todennäköistä, että kasvava työttömyys johtaa kansallisen osaamisen heikkenemiseen ellei julkista koulutusjärjestelmää opita ajoissa integroimaan työelämään ja yrityksissä tapahtuvaan oppimiseen.

Ihmeen odottajat

Barnevik ilmoitti olevansa vastauksia vailla, kun häneltä kysyttiin ratkaisua työttömyyden ongelmiin. Vastaukset vaativat ehkä suuriakin muutoksia taloudellisessa ajattelussa. Niitä voidaan odottaa, kun Euroopan ja muiden

teollistuneiden maiden työttömyys lähenee kahtakymmentä prosenttia. Silloin kansalaisten perusoikeudet tulkitaan uudella tavalla ja yrityksille annetaan globaalissa taloudessa uusia tehtäviä.

Todennäköisesti uusien taloudelliselle toiminnalle asetettavien vaatimusten rinnalla 80-luvun ympäristöliikkeen vaatimukset alkavat yritysjohtajasta tuntua porkkanansyöjien haihattelulta.

Julkisen sektorin tehostumista odotetaan kuin Kristuksen tulemista, vaikka on ilmeistä, ettei julkisen sektorin tehostaminen tule auttamaan kansantalouden ahdingossa. Ihmisten siirtely valtion palkoilta valtion elätettäviksi ei lisää kenenkään hyvinvointia.

Globaalissa taloudessa toimivat yritykset eivät sen sijaan tehottomina selviä. Niille tehokkuuden mittarit ovat globaaleja ja armottomia. Tehokkuus voi tarkoittaa joustavuutta, luovuutta tai yhteistoimintakykyä, mutta globaalit markkinat ovat silti vain sivistynyttä sodankäyntiä.

Jos globaalin sektorin tarvitsemia lääkkeitä annetaan väärälle potilaalle, on jäljellä vain ihmeperantamisen mahdollisuus. Tauti on joka tapauksessa iatrogeeninen, lääkärin aiheuttama.

Alueiden talous

Lamasta huolimatta meillä ovat asiat erinomaisesti ja kansantalouden parantamiseen useita käytännöllisiä tapoja.

Ehkä yksinkertaisinta on hyväksyä se, että markkinatalousteoria yksinkertaistaa todellisuutta liikaa. Se on historiansa vanki, vastaus oman aikansa kysymyksiin, mutta voimaton ja kyvytön nyky maailman ongelmien edessä.

Reaalitalouden ymmärtäminen vaatii esimerkiksi sen tajuamista, että paikallinen talous, kansantalous, talousliitot ja globaali talous eivät välttämättä toimi samassa taloudellisessa ulottuvuudessa. Kun sisäkkäisten talouksien hierarkia pakotetaan noudattamaan samoja sääntöjä esimerkiksi sitomalla eri kansantalouksien valuutat toisiinsa, reaalitalouden hierarkia murtuu. Teoria voi olla kaunis, mutta jälki on rumaa.

Yksinkertaista ja perusteltua on myös työpaikan luomiseen liittyvien kustannusten pienentäminen. Tällä hetkellä on helppo päästä työttömäksi, mutta vaikea päästä takaisin työelämään. Työpaikan luominen on yrityksen kannalta noin kymmenen miljoonan markan investointi, kun työntekijän palkat ja sosiaaliturva lasketaan työpaikan elinkaaren ajalta. Poliitikalla on helppo pienentää työpaikan luomisen riskejä ja kustannuksia.

Mikäli suurin osa työssä tarvittavista taidoista opitaan työelämässä, rahoja voisi perustellusti ottaa vaikkapa työvoimapolitiisesta koulutuksesta.

Mikäli työelämässä mukana oleminen on edellytyksenä osaamisen ylläpitämiselle ja uusien työmahdollisuuksien saamiselle, niinkuin teollistuneissa maissa näyttää yhä yleisemmin olevan, talouden rakenteessa tapahtuvan muutoksen aiheuttama työttömyyden kasvu johtaa kuitenkin helposti kansantalouden rappeutumiseen. Yhä harvemmat joutuvat kustantamaan yhteiskunnan palvelut, joita tarvitaan yhä enemmän.

Markkinatalouden ihmeen ääressä on helppo unohtaa, että taloudessa on monia palkkatyön ulkopuolisia hyvinvointia tuottavia sektoreita, jotka eivät nykyisessä kansantuotteessa näy. Palkkatyön tekeminen ei ole ihmiselle itseisarvo, ellei yhteiskunnan rakenne sitä itseisarvoksi muuta. Jos palkkatyötä tarvitaan tulevaisuudessa nykyistä vähemmän, yhteiskunnan hyvinvoinnille on olennaista, että ihmiset voivat liikkua helposti ja joustavasti elämän eri muotojen välillä.

Miten näin yksinkertainen asia voi tuntua vallankumoukselta?

Ilkka Tuomi